

Márfai Molnár László

∴ Nyugat-magyarországi Egyetem, FMK Alkalmazott Művészeti Intézet, Sopron
∴ marmolnar@fmk.nyme.hu

FOLYÓIRAT-KULTÚRA

Periodical-culture

Írásom célja, hogy körüljárjon néhány lehetőséget a folyóiratok közzététele, az ezekben való közlés, illetve a tudományosság napjainkban megadható szempontjainak vonatkozásában. A tudománykritikai kétely nyomán eljutunk az esszé, illetve a regény műfajához, melyek rugalmassága a tudományos közlés – akár a szótár, lexikon – formáit is képes adaptálni. Ennek két példája térségünkől a történelem paradox mivoltát is szemléletessé teszi – és e paradoxontól a tudományos(nak szánt) közlés más formája sem tekinthet el.

Kulcsszavak: folyóirat, tudományosság, nyelvi fordulat, módszeresség, elbeszélés, megalakotottság, műfaj, forma, kánon, érvényesség, ironia

A folyóiratok világában manapság három lehetőség közül választhatunk, ha szeretnénk megmutatkozni a világ színe előtt. Az első a kizárólag nyomtatott formában megjelenő, a másik online változattal rendelkező, a harmadik pedig eleve a világhálóra tervezett kiadvány. Pár éve még az első változat szinte kizárólagos volt, ma pedig talán már nincs is lap, melynek ne lenne webes felülete, ha másért nem, az archív számok tartalomjegyzékéhez, esetleg szövegeihez való könnyebb hozzáférésre. Mivel eltérő lehetőségeket nyújt a nyomtatás mint a digitális kiadás, jó pár szerkesztőség már eleve két verzióban építi föl kiadványát.

A nyomtatott forma – főleg, ha több évtizedes múlt áll mögötte – azt a fajta presztízst kölcsönzi, melyről Paul Fussel *Osztálylétrán Amerikában* című könyvében – úgy tűnik nem kizárólag az Újvilágra érvényesen – kellő ironiával úgy írt, hogy az ódonság felcserélhetetlen értékét hordozza a művelt felső középosztály számára. Ugyanakkor az online folyóirat előnyei nyilvánvalóak: térben és időben szinte korlátlanul hozzá lehet férni, és bár semmi nem akadályozza, hogy a papíralapú periodikát böngésszük álmatlan éjszakai óráinkban, de hogy közleményünk a publikálás pillanatában a világ bármely pontján azonnal olvasható, az nem egy utolsó szempont – feltéve, hogy van internet-hozzáférés és nem utolsó sorban rendelkezésre áll számítógép (az elektromos áramról nem is szólva). Lehetne még az érveket sorolni pró és kontra, egy azonban nyilvánvaló: a presztízsz jelenti a legnagyobb vonzerőt, akármelyik technikával tesszük is közzé folyóiratunkat. A jól ismert példára hivatkozva, a tudomány berkeiben

tevékenykedők számára életüket végigkíséri a remény, hogy egyszer talán publikálhatnak az ígéret földjének számító *Science* vagy *Nature* hasábjain – ezt követően beteljesedhet bizodalmuk a citációs index által biztosított üdvösségben.

Úgy vélem, más a helyzet a humán tudományos és művészeti folyóiratok esetében. Persze itt is ki kell vívni a rangot, de itt egyfajta fluktuációt, a szerkesztőségek életében sajátos hullámvasút-élményt okoz, hogy minél inkább közeledünk a művészi szövegekhez, annál kevésbé lehet előre kalkulálni az innovatív teljesítményekkel. A magyar nyelvterület kiadványaira szűkítve a kört, az elmúlt évtizedekben ezt a jelenséget többször is megtapasztalhattuk.

Veszélyes vizekre evezünk azonban, ha cím szerint emlegetett folyóiratokat összehasonlítgatni, netán értékelni kezdünk, ezért bele se fogunk ilyesmibe. Fennáll a veszélye, hogy ennek során akaratlanul is megbántunk valakit. Ezt elkerülendő, e sorok írója saját szerkesztői tapasztalataiból idéz inkább. Három folyóirat alapításánál, illetve a szerkesztőség kezdő munkálataiban vettem eddig részt. Az első a *Határ* volt a debreceni bölcsészkaron, hallgatók által írt és szerkesztett irodalmi folyóirat, melynek megjelenésén 1987 és 1990 között tevékenykedtem (ezt követően még két szerkesztőség váltotta egymást a lap életében a kilencvenes években). A második ugyanitt a Filozófia Tanszék oktatói által jegyzett *Gond* című periodika, melyet létrehozói filozófiai esszé-folyóiratként neveztek meg. Itt 1991 és 1995 között vettem részt a szerkesztésben. 2008 nyarán tűnt fel a világhálón az *Arca* című online filozófiai folyóirat első száma, melyet 2009 augusztusában követett a második, 2010 novemberében a harmadik szám. E folyóirat – jellegéből fakadóan – nem köthető egyetlen helyszínhez. A főszerkesztő Sopronban, míg a szerkesztőség többi tagja Veszprémben, Budapesten, illetve Debrecenben tevékenykedik.

Az *Arca* indulásakor – az online-megjelenés korábban említett előnyei mellett – feltűnt még kettő: a publikált szövegek terjedelmét csak az olvasói türelem figyelembevétele korlátozza igazán, a másik, hogy az olvasói aktivitást, érdeklődést a folyóirat és az egyes tanulmányok esetén is pontosan követni lehet – ahogy a webes keresőoldalak eredményei is látványosan mutatják az egyes szövegek olvasottságát.

Ezek mellett a technikai, inkább külsődleges szempontok mellett sokkal lényegesebbnek tünnek föl már kezdettől az öndefiníció kihívásai: akkor tudományos-e egy periodika, ha teljesíti a formai (idegen nyelvű absztraktok, hivatkozás- és irodalomjegyzék), illetve a rituális normákat (lektorálás)? Egyáltalán, egy filozófiai folyóiraatra mennyire érvényesíthetők a (többnyire természettudományból eredő) kritériumok? Könnyen eljutunk ahhoz az egyáltalán nem új kérdéshez, hogy tudomány-e a filozófia. Mint emlékezetes, Kant a tiszta ész képességén belül egy önálló (a tapasztalati és az a priori – matematikai jellegű – tudományoktól eltérő) ítéletformával jellemezte a filozófiát. Eszerint a metafizi-

zika képes arra, hogy (újabb) tapasztalat igénybevétele nélkül alkosson ismeretbővítő ítéleteket. (Ez a bizonyos a priori szintetikus ítélet.) Eszerint a filozófia (hagyományos nevén a metafizika) a tudás önálló formája a tudományon belül. Ezt a bizonyosságot ingatták meg a 20. század *Bécsi Körének* filozófusai, legalábbis átmenetileg, amikor a természettudományok egzaktságát, módszerességét és haladását kérték számon a filozófián. A szigorú tudományok bizonyítási kényszere azonban nem várt következményekkel járt: kiderült, hogy a természettudományok axiomatikus kijelentései sem bizonyíthatók tapasztalati úton. Különös jelenség, hogy miközben az 1950-es évek második felétől Thomas Kuhntól Paul Feyerabendig sorra vetik el a tudomány haladáselvébe, igazságfeltárásába, a módszer mindenhatóságába vetett hitet, ez alatt a humán tudás egyre módszeresebb formái jelennek meg, mint a strukturalizmus, a szemiotika, a narratológia, illetve a fenomenológiai eredetű eljárásmodok igen termékeny és széles körű alkalmazásai.

Az ellentmondás feloldható, ha a nyelvi fordulat tudománytörténeti összefüggésében szemléljük őket. A nyelvet addig eszközként kezelő diszciplínák a 20. század közepére legitimációs válságba jutottak, míg a nyelviséget végső adottságként kezelő szellemi műhelyek – mint az orosz formalisták, a cseh és lengyel strukturalizmus és szemiotika – már az 1920-as évektől komoly, ma is figyelemre méltó teljesítményt tudtak felmutatni. Mindezt a szép, tiszta képletet meglehetősen konfúzussá teszi, hogy az 1960-as évek végétől tematizálódik a jel-létesítés válsága is az amerikai posztmodern irodalom és elmélete, a francia dekonstrukció, vagy az olasz „Il pensiero debole” (‘gyenge gondolkodás’) formájában. Jellemző, hogy ez utóbbi egyik vezető képviselője, Gianni Vattimo ugyanannak a – Luigi Pareyson köré csoportosuló – filozófiai, esztétikai iskolának a köréből került ki, mint Umberto Eco, a szemiotika mai napig meghatározó egyénisége. Eközben egyre nagyobb befolyásra tesz szert a német hermeneutika is. Gadamer *Igazság és módszer* című főműve 1960-ban jelenik meg, Hans-Robert Jauss 1967-ben tartja székfoglalóját a konstanzi kutatóegyetemen az *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja* címen. E munkája szerint is a történetiséggel való találkozás megkerülhetetlen, és a tét a múlttal való, folyton megújuló párbeszéd, elsősorban annak esztétikai módozatai. Jaussnak és kutatótársainak munkái napjainkig meghatározóak az irodalomtudományban, kirajzolva nem csupán a hermeneutikai aktivitás, hanem egyfajta irodalmi antropológia horizontját.

E fejlemények nem hagyták érintetlenül a társadalomtudományokat sem. Az 1970-es évektől az antropológiában Clifford Geertz, a történettudományban Hayden White munkásságában jelentek meg elsők között a társadalmi tapasztalat szövegszerűségének implikációi. Ezek szerint a társadalomkutató nem tényekkel, hanem szövegekkel, interpretációkkal, trópusokkal találkozik, ennek nyomán konstruálja saját jelentését.

Magunk mögött hagyva az évezredforduló utáni első évtizedet, a rendelkezésünkre álló távlatban olyan hatásokat tulajdoníthatunk az előzőekben röviden sorra vett eseményeknek, amelyek a világ szövegszerűségét, az olvasásra utaltságot, de egyúttal a jelentések állandó mozgását és szóródását implikálják számunkra. Az elmúlt fél évszázadban a tudományosság kritériumai egyre kontúrtalesőbbé válnak, az objektivitás, a bizonyíthatóság helyett inkább a meggyőzés, a hatás retorikai kritériumai lesznek meghatározóvá. Így a tudományos beszéd sem más, mint a beszéd egyik formája, amit arról lehet felismerni, hogy adott időben megvannak az érvényesnek elismert előadási mintái, fordulatai, elemei – ebből a szempontból nem nagyon különbözik a vicceselés, vagy a káromkodás kötöttségeitől – amiben eltér ezektől, az a kanonizált tekintélyekre való hivatkozás szabályai és kötelezettsége, hiszen a példaként idézett másik két műfaj – szerencsére – nem ismer ilyesmit. Jelen írás sem kivétel ez alól, hiszen a fentebbi bekezdésekben végzett eszmefuttatás vagy inkább szellemi ámokfutás nevek, évszámok, irányzatok között a kényszer súlyát jelzi, hogy hivatkozzam.

Fellélegezhetek, megnyugtathatom magam. A filozófiának, tudományosnak nincsenek többé jól definiálható kritériumai, annak minősül, ha a szerzője, esetleg a szerkesztők, netalántán az olvasók annak tekintik. Mindenesetre beszédünk az irodalmi, pontosabban az esszészerű felé közelít, nem véletlen, hogy napjaink legolvasottabb tudományos bestsellerei is kiváló stílusban íródtak, nem olyanok, mint egy telefonkönyv vagy szótár.

A szótár... hasznos, de unalmas termék, így hálátlan is, hiszen sok munka, vesződség fekszik benne, bár néha még el is híresülhet, mint a Pápai Páriz Ferenc készítette latin–magyar, magyar–latin szótár. De a szótár... forma is egyben – a modern regény igen rugalmas műfaja ki is használta ezt a lehetőséget, a közelmúlt szépirodalma két példával is szolgálhat erre a térségből. Idén lesz negyedszázada, hogy napvilágot látott Temesi Ferenc *Por* című szótárregénye, mely a narrátornak és felmenőinek szegedi életét beszéli el a reformkortól napjainkig. A következő évben adta ki a Forum Kiadó Újvidéken, Brasnyó István fordításában, Milorad Pavić *Kazár szótár* című alkotását, amely alcíme szerint százezer szavas lexikonregény. (A szerb nyelvű eredeti 1983-ban jelent meg Belgrádban, a magyar fordítást pedig a közelmúltban ismét kiadták).

Az ötlet érdekes, a hasonlóság pedig szembeötlő, így mindkét vonatkozással kiterjedten foglalkozott a kritika annak idején, ennek bemutatásától most eltekintenek. Itt csupán arra kívánok utalni, a látszólagos formai egybeesés mögött két, nagyban eltérő látásmód és ennek megfelelő elbeszélői hang áll. Temesi regénye a lexikont imitálja ábécérendbe szedett szócikkeivel, belső utalásaival, ahol az egyes szócikkek többnyire remekbe szabott kis elbeszélések, sokat mérítve az élőszóbeli anekdotázás kiterjedt magyar nyelvű hagyományából. A mű felépítése így gazdag belső utalásrendszert tesz lehetővé, a szöveg így szinte

kimeríthetetlen konnotatív hálóként tűnik fel az olvasás során. Azonban – ahogyan Dobos István is észrevételezte az *Alföld*ben publikált kritikájában annak idején – Temesi alkotása a modernség szemléletéhez kötődik, elsősorban azért, mert ahogyan haladunk előre az olvasásban, egyre inkább előtűnik a mű lineáris felépítése, teleologikus jellege, illetve mert az elbeszélő saját narratívájával és identitásával kapcsolatban szinte kétely nélkül építkezik.

Pavić regénye a régi, jól bevált fogással indít: műve nem is eredeti, hanem „az 1691-es (1692-ben megsemmisített) Daubmannus-féle őskiadás rekonstrukciója kiegészítésekkel a legutóbbi időkig”. Az ebből fakadó ironikus jelleg áthatja a mű egészét. Temesitől eltérően ez a regény nem a szótár, hanem az enciklopédia (tehát egy teljességre törekvő írásmód) formáját követi, miközben a kazár kérdéssel kapcsolatban közreadott szöveg három – keresztény, zsidó és iszlám – forrásból építkezik, melyek kölcsönösen felülírják egymást. Semmi biztosat nem tudunk a kazárokról, szól a bevezetés, és meg is hagy minket ebbéli állapotunkban. Az irónia nélkülözhetetlen eleme az önirónia, amely az önazonosság kétségbevonásában ölti leghatékonyabb formáját. A szótárt záró megjegyzésből megtudjuk, igazi haszna abban van e műnek, ha magányos női és férfi olvasója személyesen is találkozik, és félreteszi a mű két példányát, mert immár fölöslegessé vált.

Azért mégsem véletlen a hasonlóság Temesi és Pavić műve között. A háttörténet folyamatában vélhetően ott áll Jorge Luis Borges, aki hol esszének, hol elbeszélésnek tűnő műveiben gyakran foglalkozott az idő paradoxonjaival. A történelem viharainak oly sokszor kitett térségünkben e két regény is megvalósítja a történelem paradoxonját: ezt elbeszélve létrehozza, szemben azokkal az újabb keletű, magukat tudományosnak álcázott munkákkal, melyek két-három évszázadot próbálnak kitörölni a történelemből (itt elsősorban Heribert Illig *Kitalált történelem* című könyvére gondolok). Ez utóbbi szemléletmód sajátos bumeránghatású: azért, mert körömszakadtig ragaszkodik a történelem objektív mivoltához, így sikeresen meg is akadályozza a megértését.

A már emlegetett öniróniáról sem feledkezhetünk meg saját szövegem esetén. Mivel cikkemet egy negyedik évtizedén túllépő nyomtatott folyóirat, az Újvidéken kiadott *Létünk* számára írtam, de kezdő ürügyként az online-kiadványokkal indítok, kicsit úgy érzem magam, mint Baudelaire *A mesterséges mennyországokról* című esszéjének bevezetőjében, melyben a kábítószerokról írott művét egy nőnek ajánlja, és joggal érzi úgy, hogy ezért magyarázkodnia, mentegetőznie kell.

Periodical-culture

The aim of this paper is to present a few possibilities as regards to publishing periodicals, composing their contents, as well as the scientific aspects of contemporary periodicals. Following the line of scientific criticism, we arrive at the genres of a short story and novel, the flexibility of which allows the adaptation of scientific forms, be it a dictionary or an encyclopedia. Two examples of this, taken from our region, illustrate the paradoxical nature of history too – and this paradox should also be observed by other forms of (what is meant to be) scientific writing.

Keywords: periodicals, scientific style, linguistic expression, systematic approach, short story, composition, genre, form, canon, validity, irony